

O MENEJ RADIKÁLNO M PRÍSTUPE K VÝZNAMU, ESENCIÁM A MODALITÁM

MARTIN SCHMIDT, Katedra filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Banská Bystrica, SR

SCHMIDT, M.: On a Less Radical Approach to Meaning, Essences, and Modalities
FILOZOFIA 73, 2018, No 8, pp. 606 – 619

M. Duží, B. Jespersen and P. Materna rejected a revolution in analytic philosophy brought about by S. Kripke and H. Putnam. The revolution championed new views on meaning, modalities and essences based on extensional essentialism, semantic externalism, and metaphysical necessity. Duží, Jespersen and Materna offer an opposite approach: semantic internalism, priority of logical necessity, and essentialism related only to concepts. Despite their disagreements, both sides prefer modal monism based on one fundamental source of modality. The aim of the paper is to show that modal monism is not adequate and should be replaced by a dualistic view as it is found, for instance, in two-dimensional semantics. Two-dimensional semantics enables Duží, Jespersen and Materna to maintain their views but avoid problems that stem from their rationalistic modal monism.

Keywords: M. Duží – B. Jespersen – P. Materna – Modalities – Essences – Meaning – D. Chalmers – Two-dimensional semantics

Úvod. M. Duží, B. Jespersen a P. Materna (DJM) sa nestotožnili s revolúciou, ktorú v analytickej filozofii vyvolali S. Kripke a H. Putnam (KP). Revolúcia priniesla odlišný pohľad na vzťah významu, modalít a esencií, pričom sa opierala o extenzionálny esencionalizmus, sémantický externalizmus a vo vzťahu k modalitám o metafyzickú nevyhnutnosť. DJM ponúkajú opačný pohľad – k sémantike patrí internalizmus, priorita je na strane logickej nevyhnutnosti a ak esencionalizmus, tak len na úrovni konceptov.¹ Obe strany však spája viera v modálny monizmus, podľa ktorého existuje jeden modálny priestor s jedným druhom základných modalít. V prvom prípade sú základom metafyzické modality a priestor metafyzických možností, v druhom logické modality a priestor logických možností. Cieľom tohto príspevku je vysvetliť, prečo sú obe verzie modálneho monizmu problémové, a že adekvátnejší pohľad na vzťah modalít, významu a esencií ponúka modálny dualizmus, ktorý je prítomný v dvojdimenzionálnej sémantike. Dvojdimenzionálna sémantika má veľa

¹ Kľúčovými textami revolúcie sú Kripke (1980) a Putnam (1972). V prípade DJM budeme čerpať z Duží – Materna (2012), Duží – Jespersen – Materna (2010) a Jespersen – Materna (2002).

podôb a verzii, my sa sústreďíme na tzv. epistemickú, ktorú ponúka D. Chalmers.² Výber D. Chalmersa nie je náhodný. Jeho verzia je jednou z najdiskutovanejších, no predovšetkým vychádza z racionalistickej tradície, podobne ako DJM.

V príspevku budeme prechádzať problematikou významu, esencií a modalít s dôrazom na protichodné názory medzi DJM a KP. Potom prejdeme k dvojdimenzionálnej sémantike a pomocou jej konceptuálneho rámca sa opätovne pozrieme na DJM a ich názory na modalít. Tie budeme charakterizovať ako racionalistické, pričom v ich základe je predstava, že k modalitám máme prístup pomocou logickej a konceptuálnej analýzy. Pritom poukážeme na jeden z kontroverzných prvkov tejto predstavy, podľa ktorého by mala byť každá logická možnosť zároveň aj metafyzickou. V závere vysvetlíme, ako je možné v rámci dvojdimenzionálnej sémantiky udržať pozíciu DJM, no pritom sa spomenutému prvku vyhnúť.

Význam a esencie. DJM odmietajú extenzionálny esencializmus, esencializmus týkajúci sa indivíduí, no akceptujú ho na úrovni intenzií: „... síce holé indivíduá nemajú žiadnu esenciu v zmysle rýdzo náhodných vlastností prináležiacim im analyticky nevyhnutne, avšak jednotlivé intenzie takú esenciu majú. To znamená, že existujú také apriórne relácie medzi intenziami, že nevyhnutne platí to, že kedykoľvek nejaké indivíduum je inštanciou danej intenzie, potom je nevyhnutne inštanciou aj všetkých ďalších intenzií, ktoré tvoria jej esenciálne jadro“ (Duží – Materna 2012, 131).

Kategória holých indivíduí je súčasťou teoretického rámca transparentnej intenzionálnej logiky, v ktorom je formulovaný aj intenzionálny esencializmus.³ Holé indivíduá sú preto holé, lebo neexemplifikujú žiadnu netriviálnu vlastnosť *nevyhnutne*. Holé indivíduum je nevyhnutne indivíduom, je identické samo so sebou, čo sú dva príklady triviálnych vlastností, ktoré aj tento typ objektu musí mať. No ak je indivíduum I v rozsahu pojmu vody (čo je už netriviálna vlastnosť), potom musí jestvovať aspoň jeden možný svet alebo časový okamih, v ktorom I vodou nie je. Inak by bolo I nevyhnutne vodou, čo by bol návrat k odmietnutému extenzionálnemu esencializmu. Vráťme sa však k esenciám intenzií. V našom výklade si situáciu zjednodušíme tým, že pod intenziami budeme rozumieť pojmy prvého rádu, v ktorých rozsahu môžu byť výlučne indivíduá, pričom pod významom intenzie budeme chápať funkciu z možných svetov do množín indivíduí. V čom teda tkvie esencia, podstata intenzií? V publikácii (Duží – Materna 2012) nájdeme takéto vysvetlenie: „Technicky vzaté je intenzionálny esencializmus logikou nevyhnutných a dostatočných podmienok pre určitú intenziu. Preto je možné definovať intenzie pomocou iných intenzií, ktoré sú s danou intenziou v relácii byť rekvizitou. Esencia danej intenzie je potom množina všetkých týchto intenzií (ich rekvizít)“ (Duží – Materna 2012, 132).

² Jej základy sú rozpracované v Chalmers (2002a) a (2006).

³ Detaily tejto teórie nie sú predmetom nášho záujmu, čitateľ ich nájde napr. v (Duží – Materna 2012).

DJM odmietajú, aby akékoľvek individuum bolo nevyhnutne vodou, no pojem vody svoju podstatu má. Podstata pojmu P je určená apriórnyimi vzťahmi, ktoré nastávajú medzi P a inými pojmami v tom zmysle, že ak nejaké individuum v konkrétnom svete alebo v časovom okamihu patrí do rozsahu P, potom v tom istom svete alebo okamihu patrí *nevyhnutne* aj do rozsahov *všetkých* pojmov, ktoré sú rekvizitami P (Duží – Jespersen – Materna 2010, 359). Napríklad ak niečo patrí do rozsahu pojmu vody, nevyhnutne exemplifikuje vlastnosť tekutiny. Súhrn rekvizít P určuje nevyhnutné, a zároveň aj dostatočné podmienky na to, aby niečo mohlo byť považované za vlastnosť P – rekvizity daného pojmu rozhodujú o jeho podstate (Duží – Materna 2012, 131 – 132; Jespersen – Materna 2002, 121).

Predošlé riadky preukazujú príslušnosť DJM k tábore sémantických internalistov, ktorí sa riadia princípom „význam je v hlave“.⁴ Na určenie apriórnych vzťahov formujúcich podstatu významu nie je potrebná empirická skúsenosť, stačia vnútorné kognitívne schopnosti kompetentného a racionálne uvažujúceho používateľa daného jazyka. Sémantickí externalisti majú opačný prístup, podľa nich sú významy buď čiastočne (umiernení externalisti), alebo úplne (radikálni externalisti) determinované vonkajším prostredím a naším vzťahom k nemu.⁵ Pojem vody a rola jej chemického zloženia sú častým príkladom, pomocou ktorého sa tieto dva protichodné názory na význam vysvetľujú. Podľa internalistov je poznanie obsahu pojmu nezávislé od akýchkoľvek mimojazykových skutočností, dnes a aj pred nástupom modernej chémie má pojem vody jeden a ten istý obsah, s čím však externalisti nesúhlasia. Podľa nich nie je obsah pojmu úplne imúnny voči empirickým faktorom, pričom nehovoríme len o indexických výrazoch typu osobných zámen. Túto skutočnosť demonštroval H. Putnam prostredníctvom myšlienkového experimentu s dvojčat'om Zeme (Putnam 1972, 223 – 224). Z internalistického pohľadu má pojem vody na Zemi a na jej dvojčati jeden a ten istý apriórne daný obsah: tekutinu, ktorá padá z oblakov na zemský povrch, je číra, bez chuti atď. Problémom však je, že do rozsahu tohto pojmu na Zemi a na dvojčati Zeme patria dve úplne odlišné látky – v našom prípade je to H₂O, v prípade dvojčat'a XYZ. V jednom prípade je významom pojmu funkcia z možných svetov do množín jednotlivín, ktorých chemické zloženie je H₂O, v druhom prípade XYZ. V skutočnosti by tak malo ísť o dve odlišné funkcie, dva odlišné významy, na základe čoho externalisti usudzujú, že apriórne daný obsah nedokáže zabezpečiť jednoznačnosť referencie, čo by malo byť dôvodom na odmietnutie internalistického prístupu v sémantike.

⁴ Internalizmus je z veľkej miery inšpirovaný Fregeho prístupom k sémantickému obsahu, ktorý je nezávislý od referencie. Detailnú obhajobu Fregeho internalistických motívov v spore s KP nájde čitateľ v (Mellor 1977).

⁵ Azda najznámejšiu kritiku sémantického internalizmu z externalistických pozícií formuluje H. Putnam v (Putnam 1972). G. Segal ponúka prehľad foriem sémantického externalizmu a internalizmu siahajúcich od umiernených pozícií až ku krajným (Segal 1980, 26 – 30).

Podľa externalistov je náprava jednoduchá, stačí, ak budú obsahy pojmov označujúce prirodzené druhy vecí odzrkadľovať aj mimojazykové faktory. Príklad s vodou poukazuje, že tieto faktory odhaľujeme aj pomocou vedeckých objavov a jedine tak docielime, aby obsah pojmu jednoznačne determinoval jeho rozsah – tekutinu s chemickým zložením H_2O a nič iné. Keby aj niečo akokoľvek vodu pripomínalo (napr. v interakcii s našimi zmyslami), no malo by iné chemické zloženie, nemohlo by to do extenzie tohto pojmu patriť. Obyvatelia dvojčat'a Zeme nemôžu povedať, že pijú vodu, keďže pijú látku s úplne iným zložením, dokonca nepoužívajú ani pojem vody, keďže s významom pojmu vody spájajú niečo, čo vodu len pripomína. Takto nejako by externalisti vysvetľovali vplyv mimojazykového kontextu na významy niektorých jazykových výrazov. DJM s takýmito závermi nesúhlasia, v charakteristike vzťahu pojmu k jeho rekvizitám určujú internalistickú podmienku apriórnosti. Keďže vzťah pojmu vody ku konceptu H_2O nemá logický charakter, tak sa v jeho rekvizitách pojem danej molekuly nemôže ani objaviť. To automaticky umožňuje existenciu individuí, ktoré exemplifikujú pojem vody bez toho, aby exemplifikovali molekulu jedného atómu kyslíka a dvoch atómov vodíka. Inak povedané, voda nie je nevyhnutne H_2O , čo umožňuje internalistom tvrdiť, že pojem vody na Zemi a na dvojčati Zeme môže byť jeden a ten istý. To sú zásadné metafyzické a sémantické postoje, ktoré si zaslúžia náležité zdôvodnenie.

Modality. Keby tzv. teoretické identity založené na zákonitostiach aktuálneho sveta boli chápané univerzálne a absolútne, ako to tvrdia externalisti, viedlo by to k problematickému vzťahu nomologických, resp. metafyzických modalít k logickým.⁶ Keby teoretická identita vody (voda = H_2O) bola absolútna – platná v každom možnom svete a v každom možnom časovom okamihu – pojem logickej nevyhnutnosti by začal splývať s pojmom metafyzickej nevyhnutnosti. Túto obavu potvrdzuje H. Putnam: „Ak sme už raz povahu vody objavili, nič nemôže byť možným svetom, ak v ňom voda túto povahu nemá. Ak sme už raz zistili, že voda (v aktuálnom svete) je H_2O , potom nejestvuje možný svet, v ktorom voda H_2O nie je. Konkrétne ak pod logicky možným tvrdením mienime tvrdenie, ktoré je pravdivé v nejakom logicky možnom svete, potom nie je logicky možné, aby voda nebola H_2O “. (Putnam 1972, 233)

Podľa týchto tvrdení nie sú hranice logicky možného určené len zákonmi logiky, ale aj niektorými empirickými skutočnosťami, čo je neakceptovateľné.⁷ Ved'

⁶ DJM považujú kategóriu metafyzických modalít vo vzťahu k nomologickým za redundantnú, keďže metafyzické modalities sú v podstate odvodené zo zákonov prírody (Duží – Jespersen – Materna 2010, 373). Tento názor budeme v príspevku akceptovať, no ak to kontext umožní, budeme sa pridrižovať tradičného označenia „metafyzické modalities“.

⁷ S. Kripke je zrejme menej radikálny ako H. Putnam, keďže on odlišuje logické modalities od metafyzických. Je naozaj logicky možné, aby voda nebola H_2O , no táto logická možnosť je z pohľadu filozofie bezcenná, keďže modalities, významy a esencie musia vychádzať z faktu, že voda je v skutočnosti H_2O (Kripke 1980, 142 – 143).

logické možnosti v podobe neprotirečivých situácií a scenárov (Duží – Materna 2012, 304) odhaľujeme apriórne, nezávisle od stavu sveta. Logicky je možné, aby zlato nemalo atómové číslo 79, no je logicky nemožné, aby malo simultánne dve rozdielne atómové čísla. Prístup k týmto skutočnostiam máme apriórny, znalosti fyziky alebo chémie nie sú pri odhaľovaní takýchto modalít podmienkou. Na druhej strane metafyzické modalitty sú viazané na zákony prírody – na chemické, fyzikálne zákony, resp. akékoľvek prirodzené regularity. Hoci logika pripúšťa, aby zlato malo atómové číslo 80, v skutočnosti to tak nie je, lebo zákony prírody ho viažu s číslom 79, čo je príklad jednej z nomologicky, a teda aj metafyzicky nevyhnutných črt objektívnej reality, ktoré nezistíme nijako inak ako aposteriórne. Nomologickú nevyhnutnosť charakterizujú DJM ako temporálne rigidnú, no modálne flexibilnú (Duží – Jespersen – Materna 2010, 413). Flexibilita súvisí s tým, že zákony prírody by mali byť náhodné, napriec logickým priestorom sa môžu meniť, no nemenia sa napriec času *v rámci jedného a toho istého* sveta. Napr. špeciálna teória relativity platí v každom možnom okamihu nášho sveta (temporálna rigidita), no ak jestvujú logicky konzistentné alternatívne vysvetlenia rovnomerného pohybu v nezakrivenom časopriestore, ktoré sú so špeciálnou teóriou nezlučiteľné, potom jestvujú možné svety, v ktorých táto teória neplatí (modálna flexibilita). No ak v týchto možných svetoch jestvuje alternatívny zákon opisujúci uvedený druh pohybu, potom aj ten bude v každom ich okamihu nemenný. Metafyzické modalitty majú podľa DJM univerzálny charakter len v temporálnom význame, nie modálnom (Duží – Jespersen – Materna 2010, 411).

Zákony prírody nepripúšťajú, aby číra tekutina, ktorá padá počas búrky na zemský povrch, mala iné zloženie ako H_2O . Je to v súlade s atribútom temporálnej rigidity zákonov, ako o ňom hovoria DJM a ktorý by, samozrejme, akceptovali aj KP. Spor nastáva v prípade druhého atribútu, ktorým je modálna flexibilita. Majme množinu LMS (logicky možné svety), ktorej prvkami sú všetky neprotirečivo opísateľné svety. Množina LMS obsahuje podmnožinu MMS (metafyzicky možné svety), ktorej prvkami budú výlučne také svety, ktoré majú zákony prírody buď identické so zákonmi aktuálneho sveta, alebo sú s nimi aspoň zlučiteľné. V skupine MMS nejestvuje jeden jediný možný svet, jeden jediný časový okamih, v ktorom by voda mala iné chemické zloženie ako H_2O , no množina LMS takéto svety a okamihy bezpochyby obsahuje – veď nič logické nebráni stotožniť vodu aj s XYZ. Rozdiel medzi KP a DJM je však ešte výraznejší. Podľa DJM množina MMS nemá výsadné postavenie vo vzťahu k metafyzickej a nomologickej možnosti, keďže podobných skupín je v rámci LMS oveľa viac. V prípade akéhokoľvek sveta v LMS môžeme uvažovať o množine takých svetov, ktoré sú s ním nomologicky identické alebo podobné. Žiaden z možných svetov nemá v logickom priestore privilegované postavenie (Jespersen – Materna 2002, 116) a rovnako nebude privilegovaná žiadna skupina nomologicky a metafyzicky spriaznených svetov.⁸ Kategória metafyzických modalít

⁸ Rovnosť možných svetov predpokladá ich vzájomnú dostupnosť (accessibility), čo pouka-

je preto relatívna, závislá od toho, s ktorým ústredným svetom ju fixujeme, no presne z tohto dôvodu sú podľa DJM metafyzické modalities problematické. Nevyhnutnosť musí byť univerzálna, takže ak má mať voda nevyhnutne molekulárnu štruktúru H₂O, tak ju musí mať v každom možnom svete. Aby však boli metafyzické modalities univerzálne, musíme priestor logických možností zúžiť, aby sme vylúčili svety, v ktorých voda nie je H₂O. Absolútnosť metafyzických modalít je tak ilúziou, ich platnosť je z pohľadu logického priestoru len lokálna (Jespersen – Materna 2002, 117). To o logických modalitách neplatí, takže zrejme aj preto DJM prichádzajú s pomerne radikálnym záverom: jediným druhom modalít uplatniteľných vo filozofických diskusiách sú logické modalities (Jespersen – Materna 2002, 142). A ako dodávajú, tento postoj ich vracia do obdobia pred Kripkem, do čias raného Wittgensteina a Carnapa. Takáto predstava o modalitách je formou modálneho monizmu, no aby sme ju odlišili od monizmu KP, charakterizujeme ju prívlastkom „racionalistická“.⁹

Kľúčovou tézou racionalistického prístupu je podľa D. Chalmersa spojenie významu a modalít s apriornosťou (Chalmers 2006, 55 – 56), čo sa bezpochyby hodí aj k DJM. Monizmus KP racionalistický nie je, je metafyzický, keďže skutočné modalities sú len tie, ktoré vychádzajú z povahy vecí, a nie z apriórnej analýzy. Parafrazujúc K. Šebelu môžeme dodať, že ak niektoré z logických možností nie sú v súlade s metafyzickými (napr. voda XYZ), potom patria do kategórie odmietnutých hypotéz alebo dokázaných omylov (Šebela 2008, 367), no ako modalities, podľa KP, objektívne nejestvujú. Zužovanie a relativizovanie logických možností v prospech metafyzických je diskutabilné, no ani racionalistický konkurent nie je bezproblémový. V poslednej časti poukážeme, že racionalistický modálny monizmus implikuje kontroverzný princíp, podľa ktorého by akákoľvek logická možnosť zároveň mala byť aj metafyzickou. Pri formulácii tohto princípu však využijeme terminológiu dvojdimenzionálnej sémantiky, preto sa budem najprv venovať jej.

Dvojdimenzionálna sémantika. Dvojdimenzionálna sémantika bola v úvode prezentovaná ako lepšia platforma na skúmanie vzťahu významu, modalít a esencií v porovnaní s koncepciami, ktoré preferujú modálny monizmus. Pre naše potreby ju zúžime na vybrané princípy rozpracované D. Chalmersom (Chalmers 2002a, 2002b a 2006). Dvojdimenzionálna sémantika je intenzionálnou sémantikou možných svetov, no v jej prípade funkcie (intenzie) priradujú extenzie a pravdivostné hodnoty v závislosti od dvoch rozdielnych druhov možných svetov. Prvý typ predstavujú kontra-aktuálne svety, druhý kontra-faktuálne (Chalmers 2006, 59). V druhom prí-

zuje na prítomnosť logiky modálneho systému S5. Ďakujem anonymnému recenzentovi za túto pripomienku.

⁹ Monisti neprehliadajú existenciu viacerých druhov modalít, pozri (Duží – Materna 2012, 294), no tie majú v ich perspektíve jeden zdroj, na ktorom sa však nemusia zhodovať. Príkladom takejto nezhody je aj spor medzi DJM a KP.

padé uvažujeme o situáciách, ktoré v aktuálnom svete nenastali, no nastať mohli. Predpokladajme, že cestujeme autom povolenou rýchlosťou 130 km za hodinu, no mohli sme ísť aj rýchlosťou 110 km za hodinu. Táto situácia nie je aktuálna, no mohla ňou byť, veď stačilo len mierne uvoľniť plynový pedál. Niektoré skutočnosti však v našom svete nenastali, nenastávajú, a ani nastať nemôžu. Príkladom je auto, ktoré by sa v rozpore so zákonmi fyziky pohybovalo svetelnou rýchlosťou. Vieme si však predstaviť iný kontext použitia pojmu svetelnej rýchlosti, v ktorom ho možno pravdivo použiť aj v prípade hmotných telies. Tento iný kontext je daný kontra-*aktuálnymi* svetmi, v ktorých, napr. vďaka odlišným zákonom prírody, by mohlo cestovať svetelnou rýchlosťou aj moje auto. Modality definované priestorom kontra-*aktuálnych* svetov nie sú nijako obmedzené povahou vonkajšieho sveta, jediným obmedzením je logická konzistencia (Chalmers 2002a, 163). Reprezentujú nielen to, aký druh entít aktuálne patrí napr. do rozsahu všeobecného výrazu, ale aj to, aké druhy entít by tam logicky patriť mohli. To je prípad všeobecného výrazu „voda“ a identity látky, na ktorú sa vzťahuje. V našom svete a v priestore kontra-*aktuálnych* svetov je to výlučne látka so štruktúrou H₂O, v inom kontra-*aktuálnom* svete to môže byť XYZ. Rekvizity pojmu vody určujú len to, že v oboch priestoroch musí ísť o látku, ktorá je číra a padá z oblohy, no priestor kontra-*aktuálnych* svetov ponecháva obrovské množstvo logických možností vo vzťahu k povahe tejto látky, keďže v logickom zmysle nie je voda nevyhnutne H₂O. DJM hovoria aj o svetoch, v ktorých sa dokonca slony menia na stoly (Jespersen – Materna 2002, 138), a ak ide naozaj o logicky prípustnú možnosť, tak ju aspoň v jednom kontra-*aktuálnom* svete aj máme. Inak je to v prípade kontra-*faktuálnych* svetov, ktoré s aktuálnym svetom spájajú spoločné zákony prírody. V ich kontexte nie je prípustné iné zloženie čírej látky padajúcej z oblohy ako zloženie H₂O a rovnako nie sú prípustné premeny slonov na stoly.

Pomocou priestorov dvoch odlišných druhov možných svetov postuluje dvojdimenzionálna sémantika dva aspekty významu. Primárny význam¹⁰ reprezentuje tú časť významu, ktorú musí poznať každý používateľ príslušného jazyka nezávisle od jeho aktuálnej sémantickej hodnoty (Chalmers 2002a, 158). Ako kompetentný používateľ slovenského jazyka rozumiem výrazu „ona“, no s určením pravdivostnej hodnoty vety „Ona je v Ríme“ mám problém. Potreboval by som totiž poznať sémantickú hodnotu osobného zámena, teda osobu, ktorú daný výraz v tejto vete zastupuje. Primárny význam je funkciou z kontra-*aktuálnych* svetov do extenzií (Chalmers 2002a, 157; 2006, 75), pričom kontra-*aktuálne* svety predstavujú logicky mysliteľné kontexty, v ktorých sa môže daný výraz ocitnúť. Napr. primárnym významom všeobecného výrazu „voda“ je funkcia, ktorá každému kontra-*aktuálnemu* svetu priradí tekutinu, ktorá v ňom hrá rolu čírej tekutiny padajúcej z oblakov.

¹⁰ V literatúre venovanej dvojdimenzionálnej sémantike nájdeme množstvo pomenovaní, ktoré prináležia dvom dimenziám významu. V našom príspevku použijeme výrazy „primárny význam“ a „sekundárny význam“ v súlade so štúdiou (Chalmers 2002a).

V našom svete je ňou H₂O, v nejakom inom, kontra-*aktuálnom*, to môže byť látka XYZ. Je to podobné ako v prípade osobných zámen. V jednom kontexte vedie primárny význam „ona“ k mojej manželke, v inom k mojej matke a ako jazykovo kompetentný používateľ slovenského jazyka dokážem o týchto možných kontextoch uvažovať bez znalosti aktuálnej extenzie príslušného výrazu. Chalmers označuje kontra-*aktuálne* svety za epistemické scenáre a ich súhrn za epistemický priestor (Chalmers 2006, 75). Ak napr. v príslušnom kontexte nedisponujeme žiadnymi poznatkami, potom sú všetky epistemické scenáre možné. Výraz „ona“ môže referovať na moju matku, ale aj na manželku; všeobecný výraz „voda“ na molekuly H₂O, a rovnako dobre aj na molekuly XYZ. Podobne uvažujú aj DJM (Jespersen – Materna 2002, 125), veď ak sme na samom začiatku skúmania, dané individuum môže byť stolom, ale rovnako dobre aj slonom. Táto modalita je však výlučne epistemická (Chalmers 2002a, 157, 163), založená na logickej možnosti, no postupne, pomocou empirických testov, začneme epistemické scenáre vyradovať v snahe identifikovať ten, ktorý v danej situácii nastáva. Ak zistím, že žijem vo svete, v ktorom je voda H₂O, resp. že v danom kontexte výraz „ona“ referuje na moju manželku, tak o ďalších modalitách uvažujem už len v rámci svetov, ktoré sú s týmito skutočnosťami zlučiteľné. Teraz hovoríme o kontra-*faktuálnych* svetoch, ktoré sú viazané na konkrétny kontext, na konkrétny aktuálny svet, pričom funkciu z kontra-*faktuálnych* svetov do extenzií Chalmers pokladá za sekundárny význam, ktorý apriórne daný nie je (Chalmers 2002a, 158, 163; 2006, 60). Nie je predsa triviálnou úlohou zistiť, ktorá z možností v epistemickom priestore je ústredným svetom. Realita býva taká komplexná, že jej úplné poznanie, hoci len v konkrétnom aspekte, môže byť prakticky nedosiahnuteľné. Sekundárny význam pojmu základného nápoja priradí každému kontra-*faktuálnemu* svetu molekuly H₂O, čím v epistemickom priestore identifikujeme kontext, v ktorom pojem vody v skutočnosti používame. Modality vyplývajúce z priestoru kontra-*faktuálnych* svetov Chalmers pokladá za metafyzické (Chalmers 2002a, 164), keďže vychádzajú z empirických skutočností ústredného sveta. Dvojaké chápanie významu má aj priamy vplyv na modalitu, veď ak uvažujeme o pravdivosti modálnych tvrdení pomocou primárneho významu, tak podľa Chalmersa odhaľujeme epistemické modalitu, ak pomocou sekundárneho, identifikujeme metafyzické modalitu (Chalmers 2002a, 161). K tejto téme sa ešte vrátíme, teraz sa na moment opäť dotkneme sporu medzi sémantickým internalizmom a externalizmom.

Pre internalistov je podstatný primárny význam, keďže sekundárny je daný aposteriórne. Externalisti by zase tvrdili, že primárny význam, nech by už bol akokoľvek presný, nemusí zabezpečiť jednoznačnosť referencie, veď napr. do rozsahu pojmu základného nápoja môžu v epistemickom priestore patriť ako molekuly H₂O, tak aj XYZ. Zástancovia dvojdimenzionálnej sémantiky by s týmto tvrdením nesúhlasili. Referencia presne určeného primárneho významu nie je vágna, ale kontextuálna, keďže závisí od konkrétneho epistemického scenára. Ak je v zvažovanom scenári (v jednom z kontra-*aktuálnych* svetov epistemického priestoru) voda XYZ

(primárny význam), tak v perspektíve kontra-*faktuálnych* alternatív odvodených z príslušného kontextu (sekundárny význam) bude voda nevyhnutne XYZ. Podobne fungujú aj osobné zámená. Z úrovne epistemického priestoru platí, že sémantickou hodnotou výrazu „ja“ môže, ale nemusí byť M. Schmidt (primárny význam „ja“), no ak už ňou je, napr. v kontexte môjho použitia, tak je ním nevyhnutne (sekundárny význam), keďže M. Schmidt nemôže nebyť M. Schmidtom. Všeobecný výraz „voda“ rigidne referuje na molekuly H₂O v jednom aspekte významu (sekundárnom), no nerigidne v druhom (primárnom), čím dvojdimenzionálna sémantika spája prvky externalizmu KP so sémantickým internalizmom DJM. Rigidnosť referencie v kontexte sekundárneho významu tkvie výlučne v tom, že teoretická identita je nemennou súčasťou významu pojmu príslušného prirodzeného druhu vecí.¹¹

V nasledujúcej časti podrobíme kritike modálny monizmus, ktorý preferuje koncepciu jedného modálneho priestoru s jedným základným druhom modalít. V prípade DJM ide o racionalistickú verziu modálneho monizmu, v protiklade s empirickou KP. Ešte predtým však treba zdôrazniť, že dvojdimenzionálna sémantika je zlučiteľná nielen s modálnym dualizmom, ale aj s racionalistickým monizmom (Chalmers 2002a, 164 – 165). Epistemické a metafyzické modalities môžu byť ukotvené buď v dvoch samostatných priestoroch možných svetov (v prvom prípade kontra-*aktuálnych* a v druhom kontra-*faktuálnych*), alebo len v jednom. Tým jedným je prirodzene bohatší epistemický priestor kontra-*aktuálnych* možností, pričom metafyzický bude len jednou z jeho pravých častí. Rovnako uvažujú DJM, pričom sympatie k tejto možnosti neskrýva ani Chalmers, podľa ktorého metafyzická modalita nie je nič iné ako epistemická (logická) s dodatkom, že ide o epistemickú modalitu zviazanú s konkrétnym ústredným svetom (Chalmers 2002b, 164). Výsledkom je racionalistický názor na metafyziku, ktorý je založený na apriórnej konceptuálnej analýze, no tento názor nie je všeobecne prijímaný.¹² Navyše Chalmersov pohľad na modalities nie je úplne jasný (Fiocco 2007, 394). Na jednej strane sú metafyzické modalities derivátom logických (modálny racionalizmus), no napriek tomu akceptuje, v spojitosti so sekundárnym významom, aj existenciu tzv. aposteriorných nevyhnutností (modálny empirizmus). V tomto ohľade je D. Chalmers len mierny modálny dualista.

Modálny monizmus. Dva aspekty významu prinášajú dvojakú interpretáciu modálnych tvrdení a zároveň dvojaké určovanie ich pravdivostných hodnôt. Ako príklad uveďme tvrdenie „Voda môže byť XYZ“. Ak o výraze „voda“ uvažujeme na základe jeho primárneho významu, daná veta je pravdivá, keďže existuje apriórne

¹¹ Takéto chápanie rigidnej referencie však nie je bezvýhradne akceptované. Kritici sa odvolávajú napr. na neodôvodnené zaťaženie sémantickej teórie metafyzickými predpokladmi (Peregrin 2003, 563; Zouhar 2006, 158).

¹² Prehľad kritických názorov na racionalistický prístup k modalitám v kontexte dvojdimenzionálnej sémantiky nájde čitateľ v príspevku (Schroeter 2017, kap. 5.5).

daný a logicky konzistentný kontra-*aktuálny* svet, v ktorom je voda XYZ. Na strane druhej, ak použijeme sekundárny význam, veta je nepravdivá, keďže v priestore kontra-*faktuálnych* svetov do extenzie pojmu vody patria výlučne molekuly H₂O. Chalmers však upozorňuje, že ak uvažujeme o metafyzických modalitách, tak pri zvažovaní pravdivostných hodnôt modálnych výrokov nemôžeme pracovať s primárnym významom (Chalmers 2002a, 161), keďže na konceptuálnej úrovni jestvujú aj také skutočnosti, ktoré napr. zákony prírody vylučujú. Primárny význam nám z pohľadu metafyziky otvára príširoký modálny priestor. Rovnako je však neprijateľné vyhodnocovať modálne tvrdenia pomocou sekundárneho významu, ak je naším cieľom odhaliť priestor konceptuálnych možností v podobe scenárov, o ktorých dokážeme konzistentne uvažovať. Tento priestor súvisí s logickými možnosťami, no sekundárnym významom by sme mnohé z nich neodôvodnene vylúčili.

DJM by s posledným tvrdením bezvýhradne súhlasili. Modality založené na logicky neprotirečivých scenároch nemôžu byť obmedzované povahou aktuálneho sveta, o tom sme už hovorili. Nesúhlasili by však s postojom k metafyzickým modalitám, keby bol založený na dualistickej idei samostatného modálneho priestoru pre logické modality a samostatného priestoru pre metafyzické. Podľa nich je len jeden druh základných modalít a jeden základný modálny priestor (Jespersen – Materna 2002, 142), ktorými sú logické modality a priestor logicky možných svetov. V Chalmersovej terminológii sú to epistemické modality ukotvené v epistemickom priestore kontra-*aktuálnych* svetov.¹³ Priestor kontra-*faktuálnych* možností, odvodených z aktuálneho sveta, predstavuje len jednu z častí logického priestoru, o čom sme už takisto hovorili. Modálny monizmus preferovaný DJM však nie je bezproblémový, keďže implikuje kontroverzný princíp, podľa ktorého by mala byť akákoľvek logická (konceptuálna) možnosť automaticky aj metafyzickou (nomologickou).

Logický priestor tvorí súhrn všetkých logicky konzistentných svetov, pričom každý jeden z nich môže hrať rolu ústredného sveta (Jespersen – Materna 2002, 116). Každému ústrednému svetu však prináleží priestor jeho kontra-*faktuálnych* alternatív. Ak je napr. ústredným svetom kontra-*aktuálny* svet, v ktorom je voda XYZ, tak tvrdenie „XYZ môže uhasiť môj smäd“ je pravdivým tvrdením. Na strane druhej, vo všetkých kontra-*faktuálnych* alternatívach nášho sveta, ak je niečo schopné uhasiť smäd, tak je to H₂O (resp. tekutina, ktorá túto látku obsahuje). Lenže všetky svety sú na tej istej úrovni a to isté by malo platiť aj o ich kontra-*faktuálnych* alternatívach. Ak sú si všetky logicky možné svety rovné, na základe čoho máme

¹³ Logicky možné svety DJM sú bezpochyby kontra-*aktuálne* v Chalmersovom chápaní, otázne je, či by Chalmersove kontra-*aktuálne* svety považovali DJM za logicky možné v ich chápaní. DJM pracujú so špecifickou koncepciou logicky možných svetov, založenou na distribúciách základných atribútov na holé individua a ich usporiadané *n*-tice, s čím sa u Chalmersa, samozrejme, nestretáme. Obe línie však spája racionalistické presvedčenie, že logické modality sú apriórne dané a logicky neprotirečivé scenáre, čo je z pohľadu nasledujúceho výkladu postačujúce.

usúdiť, že niektoré z ich kontra-*faktuálnych* alternatív sú reálnejšie ako iné? V tomto svetle musíme pripustiť, že tvrdenie „Voda môže byť XYZ“ nevyjadruje len logickú, ale aj metafyzickú možnosť. Tento záver je prirodzeným dôsledkom racionalistickej podoby modálneho monizmu. Teraz sa pokúsme o jeho rekonštrukciu:

T₁ Ľubovoľná dvojica logicky možných svetov W₁ a W₂ je na tej istej úrovni.

T₂ Svetu W₁ prislúcha priestor kontra-*faktuálnych* alternatív (priestor nazvime P₁) a podobne prislúcha priestor kontra-*faktuálnych* alternatív aj W₂ (nazvime ho P₂).

T₃ Kontra-*faktuálne* alternatívy v P₁ a v P₂ sú rovnako na tej istej úrovni.

V T₁ sa konštatuje, že akýkoľvek svet v priestore kontra-*aktuálnych* svetov môže hrať rolu ústredného sveta. Každý takýto svet na seba viaže priestor kontra-*faktuálnych* možností, o ktorých platí, vychádzajúc z T₁, že sú rovnako na tej istej úrovni ako svety, z ktorých sú odvodené.

T₄ P₁ určuje metafyzické modalities odvodené zo sveta W₁ a P₂ metafyzické modalities odvodené z W₂.

T₅ Metafyzické modalities odvodené z logicky možného sveta W₁ a metafyzické modalities odvodené z logicky možného sveta W₂ sú na tej istej úrovni.

T₆ Akákoľvek možnosť v ľubovoľnom kontra-*aktuálnom* svete je automaticky aj metafyzickou možnosťou.

Predpokladajme, že W₁ je logicky možný svet, v ktorom je voda H₂O a W₂ svet s vodou XYZ. Tvrdenie „Voda môže byť H₂O“ vyjadruje jednu z metafyzických modalít P₁ a metafyzickú modalitu vyjadrenú vetou „Voda môže byť XYZ“ nájdeme v P₂.¹⁴ T₄ vychádza z Chalmersovho názoru, že vhodným nástrojom na vyhodnotenie tvrdení v kontexte metafyzickej modalities je sekundárny význam, ktorý je funkciou z kontra-*faktuálnych* svetov do extenzií. T₅ je kontra-*faktuálnou* verziou T₁, no na jeho základe musíme konštatovať, že tvrdenia „Voda môže byť H₂O“ a „Voda môže byť XYZ“ vyjadrujú metafyzické modalities, ktoré sú na tej istej úrovni. To bude platiť o akejkoľvek možnosti, ktorá sa objaví v priestore kontra-*faktuálnych* svetov odvodených z ktoréhokoľvek logicky možného sveta. Inými slovami, o metafyzických modalitách musíme takisto uvažovať z perspektívy celého logického priestoru, čím sa rozdiel medzi nimi a logickými modalitami stratí.

DJM by však nesúhlasili, veď ich najväčšia výhrada voči KP, no najmä voči Putnamovi, sa týka práve rizika prekryvania logických a metafyzických možností.

¹⁴ Vychádzame z predpokladu, že všetko, čo je nevyhnutné, je zároveň aj možné. V kontexte W₁ si nedokážeme predstaviť, aby voda nebola H₂O (v kontexte W₂, aby nebola XYZ), takže tvrdenie „Voda môže byť H₂O“ je v rámci W₁ (podobne ako tvrdenie „Voda môže byť XYZ“ v rámci W₂) pravdivé.

Napr. tvrdia, že logický potenciál slona mu umožňuje, aby sa zmenil na stôl, no vzhľadom na zákony prírody nie je táto logická možnosť metafyzickou (Jespersen – Materna 2002, 138). Naše zákony takúto zmenu vylučujú, lenže DJM by sa nemali ani v prípade metafyzických možností vzdať princípu, podľa ktorého žiadny možný svet nemá privilegované postavenie. Slon totiž realizuje svoj metafyzický potenciál aj v iných ústredných svetoch, veď medzi ústrednými svetmi niet žiadnej hierarchie. Z perspektívy nášho sveta slon nemá metafyzický potenciál, ktorý by mu umožnil premenu na stôl, no z perspektívy iných ústredných svetov tento potenciál má. Ak neignorujeme pluralitu a rovnosť ústredných svetov a ak nazeráme na metafyzický potenciál v jeho plnej šírke, tak sa nám rozdiely medzi oboma druhmi modalít naozaj začínajú strácať. V tomto duchu môžeme interpretovať aj nasledujúce tvrdenia: „Musia jestvovať iné množiny svetov, v ktorých sa naozaj stoly môžu meniť na slony. Zákony prírody v takýchto svetoch budú dozaista odporovať ľudskému chápaniu. Navyše si môžeme predstaviť, že by mali existovať aj svety bez akýchkoľvek zákonov prírody. Takéto neuveriteľné svety musia byť schopné existencie, inak by zákony logiky a matematiky extenzionálne koexistovali so zákonmi prírodných vied“ (Jespersen – Materna 2002, 138).

Aby sme sa vyhli redukcii logických možností na metafyzické, tak aj logicky konzistentné situácie odporujúce zákonom prírody musia byť na tej istej úrovni ako situácie, ktoré sú v súlade so zákonmi prírodných vied. Logická možnosť svetov s exotickými zákonmi prírody, resp. so žiadnymi, je nespochybniteľná, a preto slovné spojenie „schopné existencie“ musí smerovať inde. Ak je naša argumentácia správna, malo by ísť o existenciu v podobe metafyzickej (nielen konceptuálnej) možnosti. Podľa Šebelovho návrhu (2008, 367) môžeme premenu slonov na stoly označiť za dokázaný omyl alebo vyvrátenú hypotézu, no tým by sme do priestoru kontra-*aktuálnych* svetov vniesli neakceptovateľnú hierarchiu. Z akého dôvodu by sme pri identifikácii metafyzických modalít uprednostnili jeden ústredný svet (svet, v ktorom sa slony na stoly nemenia) pred iným svetom (svetom, v ktorom sa slon na stôl zmeniť môže). Bez hierarchie musíme aj túto bizarnú premenu označiť za metafyzicky možnú, hoci nie v našom svete. Táto skutočnosť je vo všeobecnej podobe vyjadrená v tvrdení T_6 . T_6 je bezpochyby kontroverzné, no ak pri skúmaní modalít striktno dodržiavame racionalistický postoj, tak sa mu zrejme vyhnúť nemôžeme: všetko, čo je logicky možné, by malo byť *skutočne* možné. Dualistický prístup ponúka menej kontroverzné riešenie. V jednej dimenzii sú všetky logické možnosti skutočnými možnosťami (v podobe epistemických modalít), v druhej len niektoré z nich (metafyzické modality), no keďže sa tieto možnosti nevyskytujú v jednom modálnom priestore, k žiadnemu vnútornému protirečeniu alebo k potrebe vzájomnej redukcie nedochádza.

Záver. Ak chceme uvažovať o modálnych tvrdeniach v súvislosti s možnosťami a hranicami nášho myslenia, tak racionalistické spojenie významu, modalít a apriórnosti je prirodzené a bezproblémové. To spája DJM s D. Chalmersom. Ak

však majú modálne tvrdenia vypovedať o svete, tak by mal byť racionalistický rámec čiastočne opustený, čo však DJM musia odmietnuť. Musia odmietnuť, keďže jediným skutočným druhom modalít sú podľa nich logické modality, a tie nemôžu byť z povahy aktuálneho sveta odvodené. Daňou za pomerne radikálnu podobu modálneho racionalizmu je kontroverzné chápanie metafyziky, založené na logickej a konceptuálnej analýze. Prirodzene, platí to aj o metafyzických modalitách, preto sa v racionalistickom rámci objavuje diskutabilný prvok, podľa ktorého každej logickej a konceptuálnej možnosti zodpovedá aj možnosť metafyzická. Hoci sa v našom svete slony na stoly nemenia, existujú také logicky možné svety, v ktorých to možné je, a keďže všetky logicky možné svety sú na tej istej úrovni, tak na tej istej úrovni budú aj metafyzické modality, ktoré sú z nich odvodené. Tvrdenie, že „nie je možné, aby sa slon zmenil na stôl“, a rovnako aj jeho negácia, vyjadrujú v rámci radikálneho modálneho racionalizmu rovnako objektívne skutočnosti. Dvojdimenziálna sémantika preferujúca modálny dualizmus tieto nedostatky nemá, no zároveň by mohla byť prijateľná aj pre DJM. Predstava, že rozum a naše racionálne schopnosti sú v odhaľovaní modalít, významu a esencií podstatné, je v jej rámci, v podobe primárneho významu a epistemických modalít, obhájiteľná. Stačilo by, keby aj DJM pripustili, že niektoré empirické skutočnosti nie sú v tomto kontexte bezvýznamné pod podmienkou, že nijako neovplyvnia priestor logických možností. Aj to dvojdimenziálna sémantika umožňuje zavedením druhej dimenzie významu s vlastným modálnym priestorom.¹⁵

Literatúra

- DUŽÍ, M. – MATERNA, P. (2012): *TIL jako procedurální logika. Průvodce zvidavého čtenáře Transparentní intensionální logikou*. Bratislava: aleph.
- DUŽÍ, M., – JESPERSEN, B. – MATERNA, P. (2010): *Procedural semantics for hyperintensional logic: foundations and applications of transparent intensional logic*. Dordrecht: Springer.
- FIOCCO, M. O. (2007): Conceivability and Epistemic Possibility. *Erkenntnis*, 67, 387 – 399.
- CHALMERS, D. (2002a): Does Conceivability Entail Possibility? In: *Conceivability and Possibility*, Gendler, T. and Hawthorne, J. (eds.), Oxford: Oxford University Press, 145 – 200.
- CHALMERS, D. (2002b): On Sense and Intension. In: *Philosophical Perspectives*, 16, 135 – 182.
- CHALMERS, D. (2006): The Foundations of Two-Dimensional Semantics. In: *Two-Dimensional Semantics: Foundations and Applications*, Garcia-Carpintero, M., Macia, J. (eds.), Oxford: Oxford University Press, 55 – 140.
- JESPERSEN, B. – MATERNA, P. (2002): Are Wooden Tables Necessarily Wooden? Intensional Essentialism Versus Metaphysical Modality. *Acta Analytica*, 17 (1) (2002), 115 – 150.
- KRIPKE, S. (1980): *Naming and Necessity*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- MELLOR, D. H. (1977): Natural Kinds. *British Journal for the Philosophy of Science*, 28, 299 – 331.

¹⁵ Ďakujem obom anonymným recenzentom za cenné pripomienky k predchádzajúcej verzii článku.

- PEREGRIN, J. (2003): Dvě úrovně sémantiky. In: *Filosofický časopis*, 51 (4), 547 – 565.
- PUTNAM, H. (1972): The Meaning of 'Meaning'. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 7, 131 – 193, vydané v Putnam, H. (1975): *Mind, Language, and Reality* (Philosophical Papers, 2, Cambridge: Cambridge University Press, 215 – 271.
- SEGAL, G. (1980): *A Slim Book About Narrow Content*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- SCHROETER, L. (2017): Two-Dimensional Semantics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.):
<https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/two-dimensional-semantics/>.
- ŠEBELA, K. (2008): TIL a esencialismus. *Organon F*, 15 (3), 358 – 368.
- ZOUHAR, M. (2006): *Rigidná designácia: metafyzická téma vo filozofii jazyka*. Bratislava: Infopress.

Martin Schmidt
Katedra filozofie
FF UMB v Banskej Bystrici
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: martin.schmidt@umb.sk